

¡BOMBA!

Desde Gaza hasta Florida,
cruelos suspiros perdidos;
humildes son perseguidos,
y marchan muertos en vida

K'uintsil

Edición de fin de semana, del viernes 25 al domingo 27 de julio de 2025
CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 10 · NÚMERO 2528 · www.lajornadamaya.mx

XBUBULJA',

KU BÉEY TAL U KUXTAL ICH JA' BA'ALE' BEYXAN TI' LU'UM

Xbubulja', *Cybister chinensis*, jump'éeel u jejeláasil escarabajo, oka'an ichil u géneroil Cybister yéetel Dytiscidae baatsil. Ku béeytal u kuxtal ich ja' ba'ale' beyxan ti' lu'um, tu tsolaj jbiólogo Cristóbal Carrión. Tu ya'alaj le género beya', ku méek'tantik kex 80 u jejeláasil k'ajóolta'an ich káastelan t'aan beey escarabajos buceadores, ts'ooke' u ya'abile' Asia u ch'i'ibal, kex tumen ila'an ti' jejeláas u lu'umilo'ob yóok'ol kaab.

Tu ya'alaj mejen ba'alche'ob je'ex lela' ku jaantik u bak'el mejen ja'il ba'alche'ob, je'ex u mejenil k'oxol wa u ti'al muuch. Kex tumen ba'ax ku jaantik ich ja' yane', ya'abach k'iinilo'ob ti' u kuxtale' ku máansik ti' lu'um. U béeytal u kuxtal ka'ap'éeel tu'uxe' ku chiikpajal tu wiinkilal: u k'abo'obe' ts'a'aban ti'al u xiimbal ti' lu'um, ts'ooke' u yooke' maases ti'al báab, le beetik láayli' ma'alob u beetik.

U xch'upul bubulja'ile' ku ye'el. Kéen toop'ko'obe' ku yantal u mejen xnook'olil, box chak u boonil, ku p'isik ichil jo'op'éeel milímetros tak jump'éeel centímetro. Lelo'oba' láayli' u nuuktalo'ob ich ja', le beetike' yaan k'iine' ku ts'a'abal ich peceras ti'al u ts'u'uts'ik u yéek'il. Tu ya'alaje', ikil u k'a'abéetkunsal beyo', k'i'itbesa'an tumen wiinik.

Kaja'an ti' ja'ob je'ex ak'alo'ob yéetel tanqueo'ob tu'ux ma'alam u kaxtik ba'al u jaantej.

Tu lu'umil América ku yila'al tu'ux ku beetik ooxol, tak tu noojolil Canadá. Yaan jayp'éeel u kaajilo'ob Asia tu'ux suuk u jaanta'alo'ob.

MIGUEL AMÉNDOLA
OOCHEL CELLO CARUSO-TURIELLO

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA | P. 42 YÉETEL 43